

УДК 82.09:323.281]:929Жигалко

Повернення із розстріляного забуття (за матеріалами судового процесу над Сергієм Жигалком)

Михайло СКОРИК
журналіст, письменник
skorykm777@gmail.com
© Скорик М., 2021

Стаття побудована на віднайденіх і опрацьованих уперше автором архівних матеріалах із колишніх спецфондів, які стосуються короткого життя й діяльності українського публіциста і письменника, одного із творців літературної періодики 20–30-х років ХХ ст. Сергія Йосиповича Жигалка. Досі про долю цього автора нічого не було відомо.

Мета автора — долучитися до повернення імені вихідця із бориспільського краю Сергія Жигалка, творчість котрого, схоже, не лише не поціновано, але й не прочитано. А, точніше, розсіяно, тобто загублено в численних українських періодичних виданнях пореволюційної доби. Тут і «Нова громада», «Гарт», «Червоний шлях», «Молодий більшовик», «Молодняк», «Глобус», «Всесвіт», «Кіно», «Життя і революція».

Ім'я цієї талановитої особистості за своїм волелюбним баченням, тобто інакодумством, не вписувалася в робітничо-селянську тематику новостворюваного соціалістичного реалізму, як провідної і визначальної лінії партії в літературному процесі. У маніфесті всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників ставилося категоричне гасло: рішуча боротьба працівників культурного фронту, до яких партія примислювала передусім письменників, журналістів, кіномитців, «за інтернаціонально-класовий союз літератури України проти міщанського націоналістичного, за вольовий активний пролетарський світогляд у літературі проти буржуазного й пасивістичного, за соціальну художність проти індивідуалістично-богемської...». Робітничо-селянський серп і молот постав надійним інструментом у більшовицькій кошовиці та молоткуванні письменницьких талантів.

За життя Жигалко видав три книги: збірку оповідань «Єдиний постріл» (видавництво «Маса», К. 1927), повість «Тіні в завулках» (Державне видавництво України, Х.-К., 1930) та роман «Липовий цвіт» (Державне видавництво України, Х.-К., 1930). Усі вони незабаром потрапили до спецфондів. Значна частина творчого доробку автора була знищена під час судових дознань. Досі невідома творчість Сергія Жигалка приречена повернутися до українського читача, щоби збагатити духовний світ українства так невдячно забута в гнітючу добу радянської компартійної інквізиції.

Ключові слова: спецфонди архівів, Розстріляне відродження, літературознавча періодика, документалістика, робітничо-селянська тематика, інакодумство, репресії українських діячів, Сергій Жигалко.

THE RETURN FROM SHOT OBLIVION (BASED ON THE MATERIALS OF SERHII ZHYHALKO TRIAL)

Mykhailo Skoryk

Member of the National Writers and Journalists

Union of Ukraine

Journalist, writer

The article is based on the archival materials from the former special funds found and processed for the first time by the author, which relate to the short life and activity of the Ukrainian publicist and writer, one of the creators of literary periodicals of the 20-the 30s of the 20th century, Serhii Zhyhalko. So far, nothing was known about the fate of this author.

The author's goal is to join to the return of Serhii Zhyhalko's name, a native of the Boryspil region, whose creativity seems to have not only been appreciated but not read as well. Or, more precisely, it is scattered, that is, lost in numerous Ukrainian periodicals of the post-revolutionary period. Here are the examples of those numerous periodicals: "Nova hromada" ("New Community"), "Hart", "Chervonyi Shliakh" ("Red Way"), "Molodniak" ("Youth"), "Hlobus" ("Globe"), "Vsesvit" ("Universe"), "Kino" ("Cinema"), "Zhyttia i Revoliutsiia" ("Life and Revolution").

The name of this talented person, according to his freedom-loving vision, ie dissent, did not fit into the workers 'and peasants' theme of the newly created socialist realism, as the leading and defining line of the party in the literary process. The manifesto of the All-Ukrainian Congress of Proletarian Writers put a categorical slogan: a resolute struggle of the cultural front workers, to whom the party delimited primarily: writers, journalists, and filmmakers, "for the international class union of Ukrainian literature against the bourgeois nationalist, for the volitional active proletarian worldview in the literature against the bourgeois and passive, for social art versus individualistic-bohemian...". The workers 'and peasants' sickle and hammer became a reliable tool in the Bolshevik mowing and threshing of literary talents.

During his life, Zhyhalko published three books: a collection of short stories "Single Shot" (publishing house "Mass", K. 1927), the novel "Shadows in the Alleys" (State Publishing House of Ukraine, H.-K., 1930), and the novel "Lime Blossom" (State Publishing House of Ukraine, H.-K., 1930). All the works soon got into special funds. Much of the author's work was destroyed during court inquiries. Serhii Zhyhalko's hitherto unknown work is doomed to return to the Ukrainian reader, to enrich the spiritual world of Ukrainians, so ungratefully forgotten in the oppressive era of the Soviet Communist Inquisition.

Keywords: *special funds of archives, Executed Renaissance, literary periodicals, documentaries, workers 'and peasants' themes, dissent, repressions of Ukrainian figures, Serhii Zhyhalko.*

Актуальність теми та стан її розробки

Про Сергія Жигалка ні в журналістичнознавстві, ні в літературознавстві немає досі жодної розвідки. Складається враження, що він був свідомо викреслений із хроніки українського розстріляного відродження свідомо якоюсь «невидимою рукою».

У розділі книги Василя Півторадні про висвітлення літературного процесу у 20-х роках на сторінках тодішніх газет, знаходимо таке: «Нема змоги перелічити всі периферійні газети, на сторінках яких сформувалися десятки й сотні молодих письменників. Хто тепер згадує імена Сергія Жигалка, Карпа Валовня, Олександру Свеклу, Йосипа Зорянчука, Андроника Бушлю, Володимира Штангея, Василя Худяка, Петра Крижанівського, Прокопа Шостака, Івана Павленка, Григорія Брасюка, Дмитра Тася, Павла Іванова, Дмитра Борзяка, Олександра Ведміцького, Марію Галич, Сергія Стеценка, Олександра Шиманського, Пилипа Загоруйка, Володимира Зоріна, Люціану Піонтек, Івана Дорожнього, Федора Злидня, Івана Снісарського, Віталія Товстоноса, Гната Миронця, Марію Проскурівну, Романа Гуцала, Павла Темченка?.. Ми були б несправедливі, коли б обминули їхню часом скромну творчість, що кінець кінцем збагачувала криницю радянської літератури...» (Півторадні, 1971, с. 17).

У творчому доробку Сергія Жигалка сторінка за сторінкою кричать болем за українського селянина в розділах «Робітничо-селянська тематика вискочила з поля зору автора», «Гіркотнява життя», «Агентурне закулісся НКВС», «Донос як художній жанр літературної творчості», «Судовий процес над Сергієм Жигалком», «Розстріляна спадщина»...

У цеху радянського письменництва автор знайшов документальні чорні сліди численних спеціальних співробітників інформаторів-агентів НКВС, замаскованих у псевдо: «Журналіст», «Обновленная», «Літератор», «Гауптман», «Немо», «Леонов» і низки інших.

Єдину згадку про письменницький доробок знаходимо хіба що в «Українській літературній енциклопедії — Ізборник». Там Сергій Йосипович Жигалко означений як «український радянський письменник, який закінчив 1926 Київський інститут народної освіти. Був членом Спілки пролетарських письменників «Гарт»... Є згадка і про те, що незаконно репресований в 1935 р., але, що розстріляний не згадується» (Бурбела, 1990).

Завдання статті

На основі архівного матеріалу вперше вдалося подати образ практично невідомого публіциста й письменника розстріляного відродження Сергія Жигалка, систематизувати і охарактеризувати за головними тематичними напрямками його творчість та увести досі невідомий фактаж до наукового обігу.

Виклад основного матеріалу

Сергій Жигалко власну творчість розпочинав у «периферійному» Києві, як тоді вважалося. Бо більшовицькі окупанти перенесли прадавню столицю землі української, «матір городів руських — Київ», до прикордоння з імперською Росією — Харкова. Саме там стихійно виникали й гуртувалися перші українські літературні паростки нової держави, які називали себе пролетарськими письменниками, творцями нового революційного слова.

Тоді ж у столичному Харкові постали амбітні творчі колективи, здебільшого не з тотожними ідейно-мистецькими позиціями чи амбіціями, що ставали літературними угрупованнями. Як на вимогу дня. Футуристичний «Аспанфут» (1922), фанатичний селянський «Плуг» (1922), робітничо-пролетарський «Гарт» (1923), європеїзовані «неокласики», майстри революційного слова «Марс»-«Ланка» (1926), «Молодняк», всеукраїнський пролетарський «ВУСПП» (1927), об'єднання письменників «Західна Україна», літературна фаланга Червоної армії та флоту «ЛОЧАФ», група Валер'яна Поліщука «Авангард» та інші...

Пошук і залучення до своїх лав перспективних творців слова в період ще до широкого розгортання українізації партійною організацією України, набирало обертів. Відтворення реальної людини, творця майбутньої комуні, зі складною внутрішньою драмою особи і зламанною свідомістю, але з фанатичною вірою в народження нової людини нової епохи. Людини без відчуття самотності та власного безсилля, що наповнювало її романтизмом мрії та дії в служінні новим ідеалам.

Цим і пояснюють літературознавці популярність малих прозових форм — оповідань, новел із елементами імпресіонізму, орнаментальністю, філософським забарвленням, експресивним набором стильових манер. Своєрідних ескізів такого психологічного стану в поетичних і прозових доробках. У Києві упевнено тримали літературні позиції лише неокласики. А осторонь них таборилися започатковані філії молодих плужан, гартованців, панфутуристів, здебільшого переспівувачів столичних законодавців літературної моди. До цих колоритних подій захоплено долучалося студентство Київського інституту народної освіти. Особливо літературно-лінгвістичного факультету, де й навчався вихованець Бориспільської Чубинської гімназії Сергій Жигалко.

Авторові вдалося зібрати його чималий творчий доробок від початків і до становлення як творчої особистості, простежити шлях формування його за творчими уподобаннями, колом близького письменницького середовища. Безперечно, не претендуємо на остаточність подальших пошуків. Як не прикро, але не вдалося віднайти єдине оповідання «Кореш», долучене до кримінальної справи як речовий

доказ контрреволюційності прозаїка, проте там, у матеріалах справи, його не виявлено. Коли й куди зникло нам пояснити в архіві СБУ не змогли.

Рукописи арештованого творчого доробку прозаїка під час «трус» вилучено, а потім знищено за складеним актом слідчим Бондаренком (за паспортом Гольдман): «виконали знищення шляхом спалення». Ні назв, ні переліку рукописів не зазначено. Як знищено і два рукописи романів «Ванда» та «Земля» у видавництві «Радянська література», у яких розгорнута проблема колективізації на селі й побудова нових усупільнених відносин. Але твори не зацікавили видавця.

Думаємо, що важливим у дослідженні творчості Жигалка та підставах його вилучення з літературного процесу в період розквіту таланту (заарештованого й засудженого у віці 33 роки) є низка віднайдених агентурних свідчень так званих секретних співробітників НКВС, що слідували за письменником роками.

У цьому нелюдському «соцзмаганні» безпосередньо брали активну участь ще й більшовицькі письменники Іван Мойся-Ле, Євген Адельгейм, Петро Колесник. Їхні свідчення-доноси на Сергія Жигалка вперше друковані в цій книжці, як різновид ще і їхнього жанрового розмаїття гнилої «документальної» творчості соцреалізму.

В одному зі своїх творів, написаних у 1927 році, Сергій Жигалко ніби анонсував свою подальшу літературну долю: «... Мене вивели на вулицю. Передали вартовим. Прости мене, моя печальна Україно! Я нехороший син твій, підіймав голос серед густої, лиховісної темряви. Мене несуть. Більше ніхто не побачить моїх правдивих нотаток. Я чураюсь людського бенкету, де замість пива подають свіжу, кипучу кров.» (Жигалко, 1927, с. 3).

Виклад основного матеріалу

Сергій Жигалко став новобранцем молодого пореволюційної літератури в когорті задерикуватої групи пролетарських письменників філії «Київ-ГАРТу» із 1924 року. Тоді з'явилася його перша друкована новела «Мати» на шпальтах щотижневого додатку до харківської столичної урядової газети «ВІСТИ ВУЦВК» під назвою «Л-М-Н» (Література, наука, мистецтво) (Жигалко, 1924, с. 3).

Новела, як спроба в поетичному світосприйманні матері романтизувати любов до свого полеглого сина-комуніста в громадянську війну. Але ж і авторові новели ще лишень не виповнилося навіть двадцять два роки. І стартувати в такому органі з відлунням грізних бойовищ у юнацькому серці, що полум'яніли в унісон із письменниками старшого покоління, було особливим свідченням його неабиякого хисту.

Офіційної й не офіційної творчої біографії письменника наразі не існує, хоча ще є представники Жигалкового роду в другому-третьому поколіннях.

Складається враження, що в офіційному радянському літературознавстві існувала запрограмована стала думка, що такого письменника не було. Але якщо й був, то, як засвідчували у своїх твердженнях свідки-обвинувачі по кримінальній справі — письменники Іван Мойся-Ле, Євген Адельгейм, Петро Колесник. Ці доношки стверджували, що «як письменник, художник — Жигалко не представляв ніколи творчої цінності» чи був у літературі «куркульським отаманом», або «як письменник Жигалко... завжди плівся в ряду третьорядних «молодих» письменників» (Кримінальна справа Жигалка, 1935, арк. 68, 88, 91).

А відтак цього імені в літературі не було й не мусило б появитися. І цілковите забуття його, навіть факту засудження та розстрілу «третьорядного» належало, за їхньою уявою, хіба що до прикрого неважливого епізоду нової комуністичної доби. Хіба б «третьорядний» міг так заважати більшовицьким пройдисвітам, що його прирекли під серпо-молотівську смерть?

Народився він у м. Борисполі (б)19 жовтня 1902 року. Все своє свідоме творче життя перебував у Києві. Чи то іронія долі, чи Боже провидіння, але десь за місяць до його народження, 16 вересня 1902 р. створено Київське охоронне відділення, що увійшло до складу Київського губернського жандармського управління на правах розшукового відділу. Циркуляри та інструкції департаменту поліції про боротьбу із сепаратистським рухом та військовим шпигунством, звіти про видатки на секретну агентуру, списки агентів, філерів, документи з особового складу Київського охоронного відділення. Посилена увага на дізнання про діяльність українських революційних сил; про осіб, звинувачених у шпигунстві... агентурні відомості, перлюстрована кореспонденція, листівки... Це все торкнеться й Жигалка-письменника, але у виконанні кривавих наступниць жандармського управління — радянсько-більшовицьких ДПУ-НКВС.

А тоді в 1900-х роках Бориспіль із населенням понад десять тисяч козаків і селян вважався великим селом із десятьма вулицями. У тих роках мешканці селища Борисполя займалися приватним хліборобством і збували вирощену продукцію на місцевих ярмарках, чи перевозячи жито, пшеницю, борошно, картоплю, овочі, фрукти до Києва. Поступово розширювалось і ремісництво з майстернями теслярства, шевства, бондарства, кравецтва, ковальства.

Наприклад, збереглася в оригіналі доповідна записка від уповноважених Бориспільського єврейського товариства Г. А. Толчинського, Б. І. Браславського й М. І. Левітана до Київського військово-революційного комітету від 22 січня 1920 року: «... Як до війни, так і в період революції, Бориспіль і ближні села: Вороньків, Rogozів, Іванків, Любарці й ін., є одними з найбільших місць, власне єдиними джерелами, звідки надходив хліб, як для багатомільйонного Києва, так і для армії.

Як до серпня минулого року, так і тепер названі села в політичному смислі — куркульські, прикриваються політичним фіговим листком, вибрали виконкоми і комбіди, які продовжують вести свою куркульську політику, дискредитуючи радянську владу...» (Стрілько-Тютюн, 2017, с. 246).

За таких складних умов і жила в праці прикиївська сільська людинність Бориспільщини. Як і багатодітна родина Жигалків на Мокріївці поруч із річкою Альтою. Сергієві батьки з козацького роду. Йосип Нечипорович Жигалко та Марфа Агафонівна Жигалко (Шевченко) за бідняцького статусу до жовтневого перевороту оселилися на Мокріївці. Це околиця Борисполя край Переяславського шляху. Мокріївкою звалася незаселена місцевість через заболоченість, що виникала тут десятиріччями від повеней, які утворювалися щовесни від переповненої річки Альти. І тому непридатною землею ставали ґрунти для хліборобства.

Як побралися й де, чому опинилися саме в Борисполі, у родовій пам'яті не збереглося. Відомо тільки, що Йосип — із кагарлицького, а Марфа — звенигородського краю. Є легенда, що Марфа з далекої родинної гілки Тараса Шевченка, точніше брата його Микити. А в того був рідний син Агафон. Збережена і світлина Агафона, надто схожого чимось (не лише вусами) на Тараса Шевченка. Бориспільський краєзнавець Андрій Зиль вперто намагався досліджувати цю Шевченківську версію, але не зміг підтвердження віднайти.

Походження прізвища Жигалко — з українського прадавнього кореня, що утворився від двокрилої кусючої осінньої мухи з колючими щетинками на хобітку. До речі, права притока річки Рось також зветься Жигалка...

Сергій був не первістком у молодого подружжя, бо вже тупцяла сестричка Саня. Олександра за метриками. У подальшому спілкуванні звали її просто Санькою. А через два роки з'явиться і братик Сергійко. На радість батькам, бо чоловічі руки так цінувалися в господарюванні на земельному клині у дві мокріївські десятини. Але пізніше «посипляться» калиновими гронами на свою біду ще Іван, Геннадій, Михайло, Павло і дві сестри: Лідія та Ольга.

На Мокріївці Йосипа Нечипоровича чомусь звали кагарлицьким старцем. Чи за пишну священницьку бороду чи за старообрядницьку строгість у своїй поведінці й вихованні дітей, яких він «нахиляв» до господарювання на землі й особливо в сезонних роботах. На прохання дружини Марфи, щоб із більшою любов'ю ставився до них, завжди відповідав: за цю науку труда колись спасибі скажуть.

Варто подати фрагмент спогадів онука Сергія Жигалка Анатолія Тищенка, який автор цих рядків записав 2019 року: «Мій дід був одчужно роботящим, де в нього й та сила і бралася, — оповідав онук Ана-

толій Тищенко. — захистити земельну ділянку на такій території від підтоплення для раціонального користування, він оточив її викопаним вручну ровом-каналом поряд із побережжям Альти, що тоді ще жевоніла своїми водами до Трубежу через урочище Синя балка. Пізніше хлопці також там були помічниками батькові «на лопатах». І засадив майже на всій території сад із не одним десятком спеціально привезених звідкись сортових яблунь, груш, вишень, яким надто втішався, що його садок став одним із найбільших у Борисполі. Як рукотворний зелений оазис. Його і звали на Мокріївці — Жигалчиним (Тищенко, 2019).

В оповіданні прозаїка Сергія Жигалка «Слід заячий» читаємо такі ліричні, певно, біографічні рядки: «Верби хитаються, малим хлопчиком садив, а за далекими лозами Альта корчиться, мов синя стьожка, уплетена в косу молодої дівчини...» (Жигалко, 1927а). А в іншому — «Ранкові роси» — така документалістика: «Весною бачу журавлів у небі і згадую тоді сині левади, оторочені смугами молодої трави, і в них кудлатих чайок...» (Жигалко, 1925с).

Обтяжений багатодітною родиною, 41-річний Йосип Нечипоревич не брав участі у військових чи повстанських діях патріотичної отаманщини, які гуркотили тут безперервно, аж до остаточної більшовицької окупації України. Щоправда, слідчі НКВС домагалися від заарештованих Сергія Жигалка та його брата військового ветлікаря Івана Жигалка (також розстріляли в 1937 р.) розповісти про свого батька, нібито члена есерівської партії. Провокативне запитання вони рішуче відкидали. На Бориспільщині дійсно українська партія соціал-революціонерів (уесерів) мала міцні позиції, як дбайлива захисниця земельного та безземельного селянства.

Першого із хлопців Сергія, як найстаршого, батько відвів навчатися в чотирикласному Бориспільському земському училищі (що не офіційно звалося — вища початкова школа. — М.С.). Жигалко успішно закінчив навчатися в училищі в неспокійно буремному 1917 році. А наступного, — за першої німецької окупації, відкрилася міська змішана українська гімназія імені Павла Чубинського, де він продовжив здобувати освіту. За тим ще три роки, за більшовицького режиму, вчився тут, уже не в Чубинці (так її звали гімназисти), а в переіменованій — соціально-економічній школі.

Якихось згадок про цей період становлення юнака, як прихильного до літератури, збереглося хіба що прізвище Сергія Пилипенка, голови спілки селянських письменників «Плуг», котрий тоді вчителював у Борисполі, читаючи й літературу. До речі, Бориспільська українська гімназія імені Павла Чубинського започаткувала свою діяльність за урядовим циркуляром Генерального Секретаріату Української народної республіки. Це був один із перших середніх навчальних за-

кладів, з новим українським змістом навчання й виховання. Важко навіть уявити, з яким завзяттям і наполегливістю бралася за українську освітню народну справу, ще вкрай зросійщена інтелігенція.

Дослідниця царини місцевої освіти, Валентина Стрілько-Тютюн (2019) про цю гімназію пише так: «Тут вивчались історія України, українська культура, українознавство, шанувались народні традиції й українська пісня, викладання велось українською мовою. Зважаючи на те, що в Україні на початку 1917 року не було жодної української школи, становлення Бориспільської гімназії стало не тільки на Бориспільщині, а й у всій Україні визначною подією. До нового освітнього закладу прийшли працювати кращі педагоги того часу, що сповідували велику любов до України й переймалися бажанням максимально долучитись до розбудови молодої Української держави...» (с. 3).

Дев'ятнадцятирічним випускником гімназії Сергій вступає до Київського інституту народної освіти (надалі КІНО — М. С.) на літературно-лінгвістичний факультет. Треба сказати, що КІНО тоді формувався як справжня фортеця патріотичного українства. Там уже працювала іменита професура: Микола Грунський, Олександр Дорошкевич, Микола Зеров, Олександр Оглоблин, Сергій Савченко, Павло Филипович, Борис Якубський, а також поет, педагог Михайло Драй-Хмара з однодумцями.

Найбільший осередок українства — зосереджувався в науково-дослідній кафедрі мовознавства і літератури під орудою відомого українського сходознавця, письменника, історика Агатангела Кримського. До її складу входили переважно співробітники Всеукраїнської Академії наук: академік Сергій Єфремов (віцепрезидент ВУАН, літературознавець) і Андрій Лобода, відомі філологи: Всеволод Ганцов, Сергій Маслов, Михайло Калинович (мовознавець, літературознавець і перекладач). Починалася українізація в УСРР у всіх сферах суспільного життя, котрій чинився неприхований спротив зросійщеного за роки царату місцевого населення. Відома героїня Тьотя Мотя з п'єси Миколи Куліша «Мина Мазайло» так і заявляла: «По-моему, прілічнее бить ізнасілованной, нежелі українізірованной...».

Студентська юнь у такій атмосфері могла усвідомлено формуватися як опора молодої української держави. Ось як описує той період Сергієва однокурсниця по літературно-лінгвістичному факультету, українська письменниця Докія Гуменна:

«... Відразу стався між студентами курсу різкий поділ на два полуси, що так і не наблизились одні до одних аж до самого кінця. Одна група — «селюки» і «плебеї», а друга — «непмани» або «аристократи». До «селюків» належали діти села, вчителів, вони говорили між собою по-українському. А до «непманів» належав міський елемент, ті, що

за час свого перебування в КІНО не перепустили через губу ні одного українського слова й дивились на нас із явним презирством, як на нижчу інтелектуально верству...

Метод засвоєння знань був такий, що ми ходили на лекції й записували собі, хто що вхопив, а потім у бібліотеці «проробляли» рекомендовану літературу. Бібліотек було до вибору три: одна університетська загальна, друга в кабінеті факультету, а третя — Всенародна на Бульварі Шевченка, 14. Іспити складали щотриместра і нам записували це в матрикулі. І так котилися дні за днями...

Заводився звичай, що по неділях до нас хтось приходив... До мене з Василюю часом заходили Косяченко й Жигалко, познущатися. Ото йдуть, ідуть, обійдуть усіх своїх знайомих кубувівських дівчат, та ще й до 19-ї кімнати зайдуть. Хоч гартованці вважали себе блискучими талантами, а всіх плужан — бездарями, але гартованець Жигалко і плужанин Косяченко й далі були нерозривними друзями, де один, там і другий. Разом вони до дівчат ходили, разом і висміювали все — саркастично, звисока...

Ці два хлопці чомусь вважали себе більшими інтелектуалами за нас — мене, Василюю й Тосю. Може тому, що обидва вони були з Барішівки, учні Миколи Зерова? Жигалко був «гоголіянець», мав Гоголеву прозу собі за зразок і плекав гоголівську зачіску. Косяченко ж взорувався на Єсеніна, також включно із зачіскою» (Гуменна, б.р.).

А першою із ранніх опублікованих Сергієвих спроб була куцесенька новела, згадувана вище «Мати». А за тим і «селянські» оповідання «Риски вуглем» і «Обніжок», позитивно згадувані в критиці.

Кумиром молодих словолюбів інституту був збільшовичений, саркастично мислячий прозаїк, із вмінням за конкретним фактом, людиною чи подією бачити глибинні процеси побудови нового державного життя. У тім числі й літературного життя. Це — видатний письменник-організатор, комуніст Микола Хвильовий, палкий полеміст із червоногвардійським минулим, один із лідерів нової пролетарської літератури. Саме під впливом Хвильового творився на початках і Жигалчин стиль. Важко не погодитися з літературознавцем А Шамраєм (1927), котрий писав: «М. Хвильовому належить почесне ім'я першого прозаїка, і тільки появу в 1923 році його збірки «Сині етюди» треба вважати за початок нової прози» (с. 192).

В оповіданні Жигалка «Жовтень» є згадка саме про Хвильового: «Іван Степанович, — спасибі за книжечку, — може ще знайдеться для мене? Микита з Горової простяг Івану маненьку книжечку Хвильового...» (Жигалко, 1925b).

Як записано в протоколі допиту від 16 січня 1935 р. слідчим НКВС Волченком зі слів обвинувачуваного Жигалка, де він говорить, що «...

не закінчив інститут, в 1925 році я через хворобу залишив навчання, і зайнявся газетно-літературною працею. Звідтоді я на цій роботі, є кандидатом спілки письменників України...» (Кримінальна справа Жигалка, 1935, арк. 11).

Не закінчив інституту, але мав студентський літературний вишкіл і навіть участь у письменницьких творчих «розбірках». Про закінчення інституту Сергій ніде не згадував, хоча, наприклад, у Бориспільському районному краєзнавчому музеї до його літературної біографії вписано, як доконаний факт, що нібито закінчив КІНО в 1926 році.

А тоді разом із колишнім однокурсником Борисом Коваленком працюватиме технічним, а Борис — відповідальним секретарями в новоствореній київській філії «Київ-Гарт» від харківської всеукраїнської літературної організації «Гарт». Філія намагалася набути пролетарської вагомості й лідерського розголосу в літературному середовищі поряд із потужним селянським «Плугом» Сергія Пилипенка і Комункультом Гео Шкурупія. Серед співорганізаторів харківського «Гарту» бачимо не лише В. Еллана-Блакитного, а й М. Хвильового, І. Кулика, В. Сосюру, В. Поліщука, М. Йогансена, П. Тичину, О. Довженка, В. Воруського, М. Куліша, Панька Педа...

22-річний Сергій Жигалко, перебуваючи у філії «Київ-Гарту», активно увійшов до творчого процесу. Це ми можемо простежити на сторінках друкованого органу Київського губкому компартії більшовиків України й Київського губвиконкому, газеті «Більшовик», де на постійній основі висвітлювалося культурно-мистецьке життя Києва та губернії.

Нехай нас не лякає одіозна назва «Більшовик», бо саме ця чужа більшовицька сила привласнила право українського народу на національне самоствердження. І весь літературно-мистецький загал тодішнього українства повірив, шукав себе і знаходив у цьому привнесеному нам із Москви інтернаціональному симбіозі. Інших можливостей легально діяти не мали й не могли мати. І нам це треба усвідомлено розуміти. Тому саме навколо цього органу Київщини гуртувалися прихильники новітнього українського слова всіх київських творчих генерацій.

Гортаємо поживклі шпальти, добротно збережені в газетному архіві НБУ ім. Вернадського. Рік 1924. Номер 105 від 10 травня. Повідомлення майбутньої гартянської письменниці Маргарити Сингалевич:

«В останні часи «Київ-Гарт» значно поширив роботу. Розпочали роботу російський і єврейський сектори. Крім літгарту організовано театральний «Гарт», в якому приймає активну участь тов. Марко Терещенко, закладено малярський «Гарт», тов. Козицьким і Футурянським, провадиться робота по розробці засад «Музичного Гарту». В кінці квітня тов. Миколою Хвильовим і Йогансенем були розробле-

ні доклади щодо організаційної справи «Гарту»: а також відносно стосунків «Гарту» з іншими київськими літугрупуваннями. Тов. Любченко інформував про роботу харківського «Театрального Гарту»... Ухвалено видання журналу Київ-філії. Журнал буде носити культурно-мистецький характер — орієнтуватися на читача — робітника. У журналі мають приймати участь, крім гартованців Києва, члени харківського «Гарту» (Сингалевич, 1924).

Або замітка в київському «Гарті», де мовиться про зібрання літераторів з ознайомленням із розвитком українських, російських і закордонних літературних шкіл і вивченням творчості сучасних пролетарських письменників. Бачимо, що серед прозаїків, котрі читали власні твори, є й Сергій Жигалко, що читав оповідання «Смуги». Твір запропоновано до друку. У подальшому згадуватимуться назви й інших його творчих речей (Шмигельський, 1924).

Ще одна замітка, де згадується С. Жигалко:

«На черговому засіданні літсекції 16 листопада заслухано доклада т. Жигалка «Вплив оточення на письменника». Проблема зачеплена в докладі дуже цікава, тим більше, що докладчик брав окремих письменників, і на їх творчості пробував з'ясувати, в чому саме полягає вплив оточення, або особистих умов життя автора.

На думку докладчика в творах північних письменників, як Гамсуна, Ібсена тощо позначається вплив суворої, холодної північної природи в нахилі до узагальнення космічності (Уолт Уїтмена) в своєрідному холодному, повільному стилі, тоді, як південні письменники пишуть більш емоційно, рухливо.

Залежність творчості поета від специфічних умов державного устрою автор доводив на творчості Шевченка, яка склалася в умовах Миколаївської «воєнщини» та гніту. Крім того, маленькі недержавні народи в умовах капіталістичного гніту не можуть інтенсивно розвивати свою культуру взагалі й літературу зокрема...» (Коваленко, 1924).

Форма творчої культурно-освітньої співпраці, як літературні вечірки, панувала тоді досить жваво. Саме там виявляли свій хист не лише початківці, а й письменники з досвідом і авторитетом у творчому середовищі. Тобто своєрідне знайомство з особистістю і її творчими задумками та їхнім втіленням у «одежу» слова. Після прочитання твору обов'язково тривало й обговорення його художніх вартостей, що не могло не ставати впливовою школою творчого змушнення. І рекомендацією до друку чи на доопрацювання. І скрізь ми помічаємо прізвище Сергія Жигалка серед письменницького загалу «Гарту», «Плугу», «Комункульту» та російськомовного угруповання «Майна».

Нас не дивує, що поряд з іменами Бажана, Яновського, Ярошенка, Качури, Шмигельського, Фальківського, Брасюка, Косяченка, Савчен-

ка, Терещенка, Шкурупія, Ушакова, Коваленка значиться й майбутній прозаїк Жигалко, котрий не тільки виголошує доповіді на актуальну літературну тематику, а й читає власні твори. Уже в 1924 році він почав друкуватися в літературних журналах різних спрямувань. Про це свідчить і прихильна оцінка перших публічних творів київською критикою. Наведемо одну з таких:

«... Художню прозу «Київ — Гарту» репрезентує Сергій Жигалко. В своїх оповіданнях він дає побутові малюнки з сучасного життя, переважно з циклу жіночого питання, освітлені ліричними «женственними» тонами образної лірики. Психологічні малюнки з життя покинутої дівчини («Риски вуглем», «Обніжок»), або просто пригноблених тяжкими умовами життя бідаків («В санаторію») — ось тема творчості Жигалка. І ці теми він уміло обробляє в елегійному, трохи сухуватому тоні, малюючи контрасти соціальної нерівності, людську несправедливість, злидні.

У цих молодих іще творах помітно певне наслідування старим ліричним зразкам Коцюбинського, раннього Хвильового; у Жигалка немає чорної песимістичної меланхолії, як скажемо, в Косинки, у книжці «На золотих богів». Легкий юнацький смуток у нього перемішаний із бадьорими мотивами нового творчого життя. Автор — оптиміст, і це характерно для молодого світогляду...» (Коваленко, 1925, с. 148).

Можна уявити, що молодий Жигалко опиниться в літературному «процесі піднесення і зросту, у хаосі й перепльоті окремих думок і ліній». Його публічний виступ у резонансному диспуті по першій статті М. Хвильового «Сатана в бочці або про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян», засвідчує про готовність до творчого пошуку себе в тому хаосі буття з девізом «Європа чи Просвіта», або як формулював Микола Костьович Зеров: «культура чи халтура». Диспут «Шляхи розвитку сучасної літератури» відбувся 24 травня 1925 року у великій залі Центральної бібліотеки України, проведений культкомісією Всеукраїнської академії наук.

Культурне життя тоді справді ще не було певним у собі в умовах розбурханого, як стихія, мирного культурного будівництва. Доповідач Юрій Меженко (1925) говорив: «Шукаємо шляхи, шукаємо певних громадських форм, бо ж літературні угруповання, що утворювалися і розколювалися, об'єднувалися і роз'єднувалися... З яких принципових засад маємо виходити, з якої культурної орієнтації?..». Свої роздуми висловлювали тоді Микола Зеров, Борис Коваленко, Валер'ян Підмогильний, Михайло Івченко, Олекса Десняк, Максим Рильський, Павло Филипович та інші професійні промовці від гурткового патріотизму.

Запальні Сергієві акценти звучали так (цитуюмо дослівно за стенограмою. — М. С.): «... Нам не потрібно в сучасний момент дивитися, як каже тов. Зеров, на Європу та брати з неї приклад. В сучасний момент,

яка у нас Європа? Європа буржуазна, а нам потрібні твори пролетарські, нам потрібно творить так, щоб це було корисно для пролетаріату, щоб це виховувало його... І тому не дивіться на Європу, ми її знищимо, ми, молодь (оплески): ми через кілька років, може 10 чи більше, будемо мати таку культуру, що не ми в Європі, а в нас Європа буде вчитись...» (Жигалко, 1925а, с. 77).

Неокласик Максим Рильський (1925), котрий виступав відразу за Жигалком, доволі поетично, але геть іронічно поставився до пролетарського завзяття Жигалка. Хоча в 1930-х у подальшій творчості вони стануть однодумцями та близькими співниками на голосних хвилях українського літературного процесу...

«Колись про Пальмерстона ходив такий лубковий вірш:

Вот у воинственном азарте
Воевода Пальмерстон
Поражает Русь на карте
Указательным перстом.

Цей вірш мимоволі спав мені на думку, коли я слухав попереднього промовця. Але часу в нас мало, і тому я не входитиму в розгляд його воєнних планів. Мені здається, хоч якими розбіжними шляхами йде сьогодні дискусія, але всі учасники її погодяться на одному: в європейській культурі є багато такого, що нам варто засвоїти, такого, на чому нам можна й треба вчитись...» (с. 78).

Цікаво, чи дослухався гартіванець Жигалко зауважень Рильського? У його творчому доробку вже були друковані оповідання на «гарячу» сільську комуністичну тематику: «Дід Макар», «Жовтень» та повість «З того світу». За ідеологією пролетарського утворення. Якраз 1925 рік став для молодого прозаїка стартовим у літературі з публічною підтримкою критики.

Невдовзі, після гострої дискусії, «Гарт» оголосить про саморозпуск і виникне нове літературне угруповання — Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ) на чолі з М. Хвильовим. Організація стояла на засадах творення нової української літератури шляхом засвоєння найкращих здобутків західноєвропейської культури. Їхнім гаслом стало «Геть від Москви». Інша частина членів «Гарту» увійшла до Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП).

Пізніше Сергій Жигалко заявить у поясненнях слідчому НКВС, що із «Гарту» він не виходив, а ввійшов разом із ним до ВУСПП. Приймаючи офіційні вимоги більшовицької партії в питаннях літературної політики, ВУСПП прагнув узяти під контроль усе літературне життя й перебирав на себе роль прямого речника партії в літературних справах (його політику фактично визначали керівники організації — І. Кулик, В. Коряк, І. Микитенко, І. Кириленко), як зазначає Вікіпедія.

Письменник Михайло Івченко (1925) у виступі на тому диспуті назвав «ненормальністю», коли «літературі поставлено вимоги, невластиві й небезпечні її розвитку. Ми хочемо підігнати її під якусь мірку ідеологічну, щоб вона сантиметр у сантиметр зійшлася з політграмотою Коваленка. Життя значно ширше...» (с. 71).

Читаємо в спогадах письменниці Дарки Гуменної: «Прошуміла літературна дискусія, зацвіло від безлічі блискучих літературних вечорів. Це — найцікавіший час за все моє перебування близько літературного життя. Вільно схрещувалися різні погляди, тоді я побачила, які багаті сади української літератури. А як весело й невимушено всі ці дискусії, диспути й суперечки відбувалися! Що не ім'я, то особистість, неподібна ні на яку іншу. Це була найщасливіша для мене, як літератора, найбагатша доба. Було де вчитися, було повно, було надзвичайно цікаво. Дяка долі, що хоч трохи я цього захопила. Маю уявлення, що таке вільна література.

Потім вдерлися в цей сад непрохані садівники... Садівники? Рубачі! Почали зникати українські письменники один за одним. З об'єднання «Західна Україна» залишилось тільки двоє: Л. Дмитерко і А. Турчинська. Не стало Б. Антоненка-Давидовича, Я. Савченка, В. Ярошенка, Г. Шкурупія, Ф. Якубовського, всіх неоклясиків. Зникли й Ю. Будяк, В. Підмогильний, В. Тенета, Г. Яковенко, С. Жигалко, Є. Плужник, Г. Косинка... Всіх не перечислю, бо багато, та й це ж не історія української літератури. За ними зникли й правовірні: Б. Коваленко, С. Щупак, П. Колесник, Є. Шабльовський... Наставала порожнеча» (Гуменна, б.р.).

Реальність, схоже, змушувала безпартійного Жигалка добачати в суспільстві не лише гучні октави партійних агіток із «окриленими серцями», а й не обходити мовчанкою приховувані кути голобельної партійної пропаганди. То була дійсність, від котрої літератор одцуратися не годен. І наступний рік, судячи з його надрукованих творів, проминув не тільки у творчих роздумах, а в певному переосмисленні цінностей у своєму літературному становищі й у певній мірі «юного» ідеологічного багажу. Саме це засвідчують твори, коли в 1927 році вийшов перший збірник прозового доробку, що не друкувалися до цього — «Єдиний постріл». Сюди увійшло шість оповідань із міською та сільською тематикою, що свідчило про тяжіння до висвітлення соціальних проблем непманської України. У Національній бібліотеці України імені Вернадського, як і в інших книгозбірнях, у доступній картотеці такий український письменник, як С. Й. Жигалко, не значиться.

Збірник оповідань «Єдиний постріл», як і пізніша повість «Липовий цвіт» (Максим Рильський називав її романом. — М. С.), знаходяться в спеціальному архівному відділі. Але читачі можуть про-

читати їх, представлених у цій книжці. Деякі втрачені назавжди, як романи «Ванда» та «Земля». Про них обвинувачений Жигалко так відверто свідчив у протоколі допиту:

«... Роман «Ванда» я закінчив писати в 1930 році і передав до державного видавництва України в Києві. Роман цей одначе не надрукований за мотивами мені невідомими. Хоча спочатку всі дані були за те, що цей твір буде Держлітвидавком виданий...» (Кримінальна справа Жигалка, 1935, с. 25).

І далі продовжував щодо своєї творчості в інтерпретації слідчого Волченка:

«... Не надрукована книга під назвою «Земля» на тему колективізації. Рецензія позитивна. Книга здана до видавництва «Радянська література» в Києві. Подальша доля її мені не відома, так як я невдовзі був заарештований...» (Кримінальна справа Жигалка, 1935, с. 24).

А ось партійний критик Петро Колесник у доносі слідству (протокол допиту від 18 лютого 1935 р.) свідчив: «Роман «Земля» розповідає про одноосібника, колишнього наймита, котрого ніяк не переконати в правильності колгоспного ладу... Я в своїй рецензії на цю книгу (по лінії видавництва) не прийняв книгу до друку, кваліфікував таку характеристику одноосібника-селянина, як троцькістську» (Кримінальна справа Жигалка, 1935, с. 68).

Київське письменницьке видання «Літературна газета» в №7 від 21 червня 1927 р., оперативно відгукнулася рецензією Григорія Косяченка з однойменною назвою «Єдиний постріл», де аналізувалися як оповідання, так і повість С. Жигалка. «І гостра фраза, витонченість слова і думки, глибина серця авторового, що почувується здригання його в кожному слові, говорить за те, що до скриньки української пролетарської літератури кладе свою частину і Сергій Жигалко. Оригінальний стиль, яким написано оповідання, дозволяє думати, що С. Жигалко після борсання в різних впливах старших письменників, став на повну письменницьку, ще ніким не проторовану, путь. Не може бути «покладання надій», бо такі надії вже подано. Радо вітаємо і чекаємо нетерпляче другого пострілу Сергія Жигалко» (Косяченко, 1927, с. 3–4).

Після такої публічної підтримки в письменницькій газеті перо прозаїка загостило цілий цикл інших, не менш актуальних проблем із суспільного життя у своїх творах. Та й середовище близьких друзів-літераторів додавало змагальної наснаги у творчості.

Вчорашні однопартійці побачили в цій збірці інший, не пролетарський підтекст. І літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал-місячник «Молодняк» по-комсомольському прочитав твори молодого прозаїка: «Годі в «Єдиному пострілі» шукати оповідань, що змальовують соціальну боротьбу, або сучасність крізь призму проле-

тарського світогляду... Таким чином це призвело до опоетизування індивідуальних терористичних актів (убивство Гордієм куркуля, підпал хати) і виявило основну тенденцію автора: надлюди з кола люмпен-пролетаріату є активна сила на сьогодні...» (Грунт, 1927).

С. Жигалка звинуватили, що він не знайшов в умовах НЕПи нічого позитивного (існують лише пивні), «розгубився і піддався впливові ворожих пролетарському письменникові прошарувань і став підголоском чужих йому, на початку літературної роботи, соціальних груп». Рецензент А. Грунт зробив висновок, що «Єдиний постріл» так і залишиться в творчості С. Жигалка єдиним зразком літературного непорозуміння, випадковим і не характерним для молодих революційних письменників, «що йдуть шляхом здорової соціальної художності».

Цей публічний остракізм засвідчив, що молодий літератор став об'єктом неприхованих переслідувань партійною владою, що гарячково зацікавилася літературними справами, створивши АГІТПРОП (відділ комуністичної агітації і пропаганди радянської держави). У доповідній записці до ЦК КП/б/У на початку 1928 р. зазначалося, що в письменництві «утворюється тло занепадництва і зневір'я в здобутки і доцільність революції. Переважно це виявляється в формі ідеалізації контрреволюційних виступів та боротьби проти радянської влади (Брасюк «Отаман Сатана», Жигалко «Кореш», Підмогильний «Проблема хліба», Оніщенко «Ткачихи», в націоналістичних ухилах — Антоненко-Давидович «Смерть» (Собачко, 2009).

Прозаїка Сергія Жигалка, що висвітлював сільську тематику, в доповідній «на цеківські коридори» вже звинувачено в спробі маскування, як ворожої сили, у хворобливій селянській обмеженості та занепадництві й песимізмі в змалюванні у своїй творчості соціальних явищ тогочасся на селі. Попри те, що письменник ще був дійсним членом спілки пролетарських письменників ВУСПП, підтримуючи намір впроваджувати усупільнену перебудову на селі. Тобто лояльно ставився до більшовизації.

С. Жигалко був делегатом Всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників, який провів чітку войовничу межу між буржуазно-міщанською літературою і пролетарською, що зазначено у відомому «Маніфесті». 3-поміж 59 підписантів є і його прізвище.

Творчий стан Жигалка можна бачити із численних повідомлень агентів НКВС, які доносили від спілкування з ним чи з його однодумцями, компрометуючи їх. Наприклад, агент Леонов (8 жовтня 1931 р.) доносить, що «Косинка не сидить на місці, а із Сергієм Жигалком «лазять по хуторах і приміських колгоспах. І про все говорять із недоброю усмішкою стряпчого...» (Гальченко, 2018). Агент «Журналіст» 29 вересня 1933 р.: «Ярошенко, Косяченко і Жигалко все ще безупин-

но твердять про жахи голоду 1933 року...» (Кримінальна справа Стрілець-Косинки, б.р., с. 38).

Творча вдача письменника водночас шукала трибуну для актуального слова вже в часописі «КІНО», де редактором був Микола Бажан. Там Сергій у 1927 році публікує два фейлетони «Знак Зеро» (№ 1), «Надмогильник» (№ 3) і оповідання «Червінець» (№ 19/20). А в 1928 — фейлетон «Отаман Зелений» (№ 8).

Агент Холмський (28 січня 1930 р.) «... М. Бажан, як редактор журналу «КІНО» і редактор Укртехкіновидаву «підгодовує» своїх приятелів письменників, видаючи аванси під ненаписані речі, або замовляючи нікому непотрібну халтуру. До нього часто бігають у скрутну фінансову хвилину підживиться Косинка, Савченко, Жигалко, Тась... Бажан — центр групи письменників-попутників, що зв'язані між собою почуттям особистої дружби» (Кримінальна справа Стрілець-Косинки, б.р., с. 68).

Агент Журналіст (15 вересня 1933 р.) «... У 1932 році від Київської кінофабрики запропоновано (через Савченка і Бажана) написати сценарій на колгоспну тему. Жигалко настряпав комедію, що є шкідливим і злим пасквілем на радянську дійсність. Наприклад, центральний епізод сценарію — є такий випадок. У колгоспі нічим годувати худобу, є тільки гнила солома, яку ні корови, ні коні не хочуть їсти. І от один із колгоспників-ударників отримує премію за винахід, яким він змусив худобу їсти солому. Він радив одягнути всім коням сині окуляри. Солома, мов, жовта, якщо на неї дивитися через сині окуляри, то вона буде здаватися зеленою і коні з задоволенням стануть її їсти, вважаючи за траву. Таких епізодів у сценарії чимало. Ядуча іронія щодо колгоспного руху на селі є в усіх творах Жигалка...» (Кримінальна справа Стрілець-Косинки, б.р., с. 26).

Складно уявити душевний стан здібного молодого літератора, коли він відчував себе ніби зайвою людиною у творчому середовищі, що не сприяло його активному зростанню. Відверто неприховане замовчування та несприйняття його прискіпливого пошуку правди життя, не сприяло йому в творчості, хоча зрідка в часописах «Червоний шлях», «Глобус», «Всесвіт», «Нова громада», «Молодий більшовик», «Кіно», «Літературній газеті» ще з'являлися його поодинокі твори наприкінці 20-х років.

Усе ж 1927–1929 роки для бориспільського прозаїка видалися дещо врожайнішими, ніж раніше. Побачили світ не лише відверто пробільшовицькі оповідання з певним підтекстом, наприклад, «Золота тарілка» (спогади старого більшовика про переродження усвідомленого партійця в зарозумілого непмана); «Брехня» (роль церковників у зриві колективізації); «Перемога» (нове життя долає патріархальні забобони) чи «Уночі» (повість про сільську самовідданість громадян

у налагодженні колгоспного життя) та інші. У «Літературній газеті» надруковано навдивовижу промовисте оповідання «Увірваний голос».

Політичні переконання письменника Жигалка у творчому доробку тих років ніби віддалялися від агітаційного азарту й фанатичної віри в прискороеному приході комуни, як всенародного щастя, що особливо помітно в ранніх його оповіданнях «Дід Макар», «Ранкові роси». Вони були ще приховано сатиричними до суспільних явищ, наприклад, пов'язаних із початком колективізації на селі. Це болюча тема для нього, вихідця із сільського регіону.

Згортання українізації в 1927 р., що почалося через «нову» сталінську політичну лінію, окрім брудного цькування, чіпляло на письменників облудні ідеологічні ярлики: прихильник скрипниківщини, шумськизму, хвильовизму, петлюрівщини.

То ж ідейно Жигалко з друзями схилилися до групи рішуче патріотичних літераторів, як Косинка, Антоненко-Давидович, Підмогильний, Плужник, Фальківський... Пізніше НКВС цю групу назве «Беглецами» — «Втікачами» і «зафіксує» в ній Жигалка. У цьому химерному політичному хаосі суспільної думки складно, як бачимо, зорієнтуватися щодо творчої позиції молодому мислячому обдаруванню, що добачало активну участь у пошуку літературного шляху. А це особистий внесок новеліста й сатирика до творення живої, кінематографічної лінії поведінки героїв згорьованого села в лещатах жорстокої боротьби за виживання. Владний режим не хотів уже сприймати не радісний, не агітаційний стиль творчості, а лише «трафаретний суконний сахариновий пафос» і тому відсовував таких письменників до критеріїв «попутників», не перспективних, невдоволених. Щоби зберігати власну творчу незалежність від літературного преїскуранту, письменник мусив шукати ще й особистий шлях до виживання. То ж Жигалку довелося працювати літпрацівником заводської газети «Мартен» (київське підприємство «Більшовик»).

Опубліковану книгу «Тіні в завулках» у Харківському державному видавництві України в 1930 р. критика не помітила, хоча тіні — це українські втікачі від нової радянської дійсності, опиняючись у безпросвітних умовах не життя, а каторги в капіталістичній Німеччині з мріями повернутися все ж додому.

Треба зазначити, що ця повість мала й журнальний варіант — «З того світу», надрукований у часописі «Гарт» № 4 у 1929 році. Мабуть, той світ виявився не переконливим для партійно-літературних ідеологів від влади й Сергій переробляв повість, особливо прикінцевий розділ під оптимістичніший.

Дослідниця української малої прози 20-х років, доцент катедри української літератури факультету філології та журналістики Полтавського національного педуніверситету ім. В. Короленка, доктор

філологічних наук Світлана Ленська, аналізуючи тему трагедії українського селянства, осмислення Голодомору, як національної катастрофи в новелістиці, привернула увагу на сюжет твору Жигалка «Тіні в завулках». Літературознавчиня наголошує: «Майстерно відтворено панічну втечу колишньої соціальної еліти від більшовиків, їхнє перебування в таборі для переміщених осіб, життя в Берліні. Голод і страх є психологічним лейтмотивом твору. Головний герой, колишній акцизний чиновник Бурулька з дружиною — «маленька людина» серед емігрантів. Дорогою він загубив Глафіру. Тема її пошуку є однією з головних сюжетних ліній оповідання. Автор демонструє прірву морального падіння графів і князів, які здатні заради шматка хліба на вбивство, розпусту, злочинство (Ленська, 2015, с. 144).

У засекречених сейфах і шухлядах НКВС з'являється нова справа наприкінці 1929-го — початку 1930-х років під кличкою («Втікачі»), на яку почали працювати так звані секретні співробітники, а точніше агенти, вистежуючи за вже ними визначеними «незадоволеними письменниками».

За допомогою оперативної розробки «знаних українських письменників Бориса Антоненка-Давидовича, Євгена Плужника, Григорія Косинку, Дмитра Фальківського, Бориса Тенету, Сергія Жигалка під кодовою назвою «Втікачі» (таке найменування агентурної справи спричинене отриманою ДПУ УСРР інформацією про те, що зазначені літератори в умовах розгортання політичних репресій у республіці на початку 1930-х хочуть виїхати з України.

Ось саме так кваліфікував завдання своїй підлеглий цивільній агентурній мережі з відповідними кличками в секретному повідомленні уповноважений слідчо-політичного відділу особливого відділення Управління державної безпеки НКВС УСРР АКИМОВ у «Постанові» про заведення агентурної розробки.

Агент «Журналіст» (3 лютого 1934 р.) «Як повідомлялось раніше, серед письменників київського колективу є група людей, об'єднаних політичними поглядами й ворожим ставленням до радянської дійсності. Всі, як правило, переконані націоналісти, що сходяться по різному на визначенні: «Москва пригнічує Україну, тільки Європа зможе відродити Україну, цей багатющий край, що стоїть у культурному відношенні на незрівнянно вищому рівні, ніж Росія. Сталін продовжує царську політику пригнічення українців... Їх об'єднує незадоволення...» (Бажан, 2017, с. 22).

НКВС ділило письменників на 2 категорії, на тих, що майже не приховують ненависті до радянської дійсності. Перша категорія — це люди з великим політичним кругозором, відомим авторитетом і підтримкою за кордоном. Вони фактично керують групою незадоволе-

них, спрямовують її активність у той чи інший бік, обережно вербують юних членів.

Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник, М. Рильський, Г. Косинка, В. Підмогильний...

Друга категорія письменників, що знаходяться під безпосереднім впливом названих вище осіб: С. Жигалко, Г. Косяченко, Є. Гуменна, Г. Яковенко-Вікторов, В. Ярошенко, М. Бажан (Харків), Ю. Яновський (Харків) (Кримінальна справа Стрілець-Косинки, б.р., с. 223–224).

Так Сергій Жигалко залишився під наглядом органів НКВС. Подальші письмові повідомлення секретних співробітників (агентів) свідчать про активну розвідку діяльності, творчих задумів і письменницьких стосунків літераторів і бориспільського прозаїка. Характеристики його особисто в потрібному ключі, зокрема, як об'єкта «розробки» НКВС, який залазив у душі, мов шашіль, щоб із середини письменницького середовища, винищувати літераторів, котрі мали талант не лише патріотично думати, а і творити художні образи патріотів українства.

Якраз таким ідеологічно ущербним протягом багатьох років цілеспрямовано вимальовували портрет письменника Сергія Жигалка секретні агенти НКВС у своїх постійних дописах. У їхній «розробці» він фігурував і до зарахування його до групи «невдоволених» Бориса Антоненка-Давидовича та Григорія Косинки. Агентура, як переконалися, вербувалася з творчого середовища, близького до «об'єкту» вивчення, що постійно спілкувалася з письменником і ставала йому в довірі. Не викликає сумніву, що й керівництво Спілки радянських письменників України, було поінформовано щодо ідеологічної ситуації в письменницькому колі.

Окремо варто зупинитися на явищі доносу, як художньому жанрі літературної творчості.

Як пересвідчуємося, НКВС назбирало потрібний йому «фактаж» і був потрібен лише котрийсь поштовх для висунення Жигалку обвинувачення в контрреволюційній, націоналістичній діяльності. Навіть попри те, що в 1930 році Держлітвидав надрукував його книгу «Липовий цвіт» та здано до друку з позитивними рецензіями два романи «Ванда» (1930) та «Земля» (1931).

У середині грудня 1934 року було засуджено й розстріляно групу із 14 українських письменників, серед яких були і близькі Сергієві побратими Григорій Стрілець-Косинка, Дмитро Фальківський. 26 грудня, коли в помешканні Максима Рильського перебував і Жигалко, несподівано завітав поет Микола Зеров. Рядова зустріч письменників, яких у них бувало чимало, стала для НКВС особливо значущою... Так за її наслідками сфабрикували кримінальне звинувачення проти Жигалка і Зерова за участь нібито в проведенні «траурних зборів (собрания) за розстріляним Косинкою та іншими».

Контрреволюційною дією виявилось прочитання Зеровим кількох віршів, зокрема, Пантелеймона Куліша «До кобзи» з епіграфом Тараса Шевченка, написаного в 1862 р. до роковин смерті Кобзаря: НКВС визначило найзагрозливішими і контрреволюційними в Кулішевому вірші поетичні рядки:

«Та посідаймо по голих лавках,
Та посумуймо по мертвих братах».

А відтак більшовицька диктатура сфабрикувала Жигалку обвинувачення: «схвалює боротьбу з радянською владою та висловлюється за проведення терористичних актів проти керівників партії та радвлади». 8 січня 1935 року заарештували. У кримінальній справі № 1326 є розлогі у своїх огульних звинуваченнях в антирадянськості Жигалка і його друзів-літераторів у доносах трійки українських письменників. Іван Мойся-Ле: «Як письменник, художник, Жигалко не представляв ніколи творчої цінності». Петро Колесник: «Мав довірливі стосунки з Косинкою, Косяченком, Плужником, а Рильський здружився з Жигалком». Євген Адельгейм: «Я так і називав Жигалка куркульським отаманом». А ще Іван Ле, як керівник письменницької організації звинувачував його в контрреволюційній діяльності у зв'язку з випуском в 1931 році рукописного журналу пародій і карикатур «Літературний хлів». Хоча його було не знайдено й не долучено до справи, проте слідство визнало достовірним документом.

До «траурних зборів» слідство додало не тільки ці підступні доноси, а ще й вилучені під час обшуку нотатник, де письменник записував теми для майбутніх своїх творів, і книги: Грушевського, Єфремова, Бухарина, Троцького, Косинки, Брасюка, Епіка. Їх схарактеризовано, як контрреволюційні.

Хоча Жигалко не визнав приписуваних йому націоналістичних, терористичних, антирадянських звинувачень, Трійка НКВС 24 березня 1935 року винесла вирок ЖИГАЛКУ: п'ять років позбавлення волі з постановою про відправлення його до СИБЛАГу до м. Маріїнськ. Повторно засуджений до розстрілу трійкою УНКВС по Далеко-східному краю 26 березня 1938 року за статтею 58–10 кримінального кодексу РФ. Вирок виконано майже через три місяці — 21 червня. Стаття 58–10 визначала: «Пропаганда чи агітація, заклик до повалення, підриву чи ослаблення радянської влади». Міра покарання статті на строк не нижче 6 місяців. А щодо Жигалка — вища міра покарання. При реабілітації письменника на запит КДБ УРСР, де він розстріляний, з прокуратури Хабаровського краю уточнити Києву не змогли.

До того ж уже після оголошення вироку й нібито відправлення до СИБЛАГу Жигалко фігурує ще й на допитах по кримінальній справі

Миколи Зерова, як обвинувачений, але ніякого вироку йому не оголошувалось.

Висновки

Документальні матеріали тієї пори, що нині розсекречені СБУ, надають можливість об'єктивно дослідити роль і місце несправедливо знищеного й забутого в зоні непам'яті, позбавленого літературної оцінки, затюканого верховодами тодішньої спілки письменників Сергія Жигалка, а точніше, «корифеями» літературного процесу тих і пізніших років. Він не значиться й у численних реєстрах «Розстріляного Відродження», як і його розстріляна творча спадщина.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бажан, О. (2017). Історико-культурна спадщина в фондах галузевого державного архіву СБУ: інформаційний потенціал, засоби доступу. Національний авіаційний університет (Україна). Зб. Наук. праць. К. 217, с. 22.
- Бурбела, В. А. (1990). Жигалко Сергій Йосипович. В І. О. Дзевєрін (Ред.), *Українська Літературна Енциклопедія* (Т. 2: Д-К; с. 192–206). Головна редакція Української Радянської Енциклопедії імені М. П. Бажана.
- Гальченко, С. (2018). Кривава офіра Григорія Косинки (передмова). В С. Гальченко (Упоряд.), *Григорій Косинка* (с. 3–26). Фоліо.
- Грунт, А. (1927). Робітничо-селянська тематика вискочила з поля зору автора. *Молодняк*, 8, 88–92.
- Гуменна, Д. (б.р.). *Дар Евтодеї. Київські кручі* (Кн. 1). УкрЛіб. Бібліотека української літератури. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14293>
- Жигалко, С. (1924, 23 березня). Мати. (Новела). *Література, наука, мистецтво*, 12, с. 3.
- Жигалко, С. (1925а). Диспут. В *Шляхи розвитку сучасної літератури* (с. 76–78). Культкомісія місцкому УАН.
- Жигалко, С. (1925b). Жовтень. *Гарт*, 1, 77–79.
- Жигалко, С. (1925c). Ранкові роси. *Гарт*, 1, 8–16.
- Жигалко, С. (1927а). Слід заячий. *Всесвіт*, 1–3, 2–5.
- Жигалко, С. (1927b). Увірваний голос. *Літературна газета*, 8, с. 3.
- Івченко, М. (1925, 24 травня). Диспут. В *Шляхи розвитку сучасної літератури* (с. 71, 72–75). Культкомісія місцкому УАН.
- Коваленко, Б. (1924). В Гарті. *Більшовик*, 266, 22.
- Коваленко, Б. (1925). Літературний Київ. *Київ-Гарт*, 1, 148
- Косяченко, Г. (1927). Єдиний постріл. *Літературна газета*, 7, с. 3–4.
- Кримінальна справа Г. Стрілець-Косинки. Втікачі (Беглець). (б.р.). (Фонд 65, Опис 1, Справа С-4468). Галузевий державний архів СБУ.
- Кримінальна справа Жигалка С. Й. (1935). (Фонд 263, Опис 1, Справа 50008). Центральний державний архів громадських об'єднань України, Київ.
- Ленська, С. В. (2015). *Українська мала проза 1920–1960-х років: ідейно-тематичні домінанти, жанрові моделі і стильові стратегії* [Дисертація

- доктора філологічних наук]. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Меженко, Ю. (1925, 24 травня). Диспут. В *Шляхи розвитку сучасної літератури* (с. 6–15). Культкомісія місцкому УАН.
- Півторадні, В. (1971). Лави моря. В В. Півторадні (Упоряд.), *Чорнозем підвіся* (с. 3–19). Молодь.
- Рильський, М. (1925, 24 травня). Диспут. В *Шляхи розвитку сучасної літератури* (с. 78–79). Культкомісія місцкому УАН.
- Сингалевич, М. (1924, 10 травня). В Київ-Гарті. *Більшовик*, 105.
- Собачко, О. (2009). Встановлення монополії партійної критики в літературі в 1927–1932 роках. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса*, 43, 227–228.
- Стрілько-Тютюн, В. В. (2017). *Грона українських повстань. Антибільшовицький спротив на Бориспільщині в 1917–1932 роках*. Правда Ярославичів.
- Стрілько-Тютюн, В. В. (2019). *Храм українства. Історія Бориспільської Української гімназії імені Павла Чубинського*. Рута.
- Тищенко, А. (2019). *Спогади Анатолія Тищенка про Сергія Жигалка, записані М. Скориком*. Домашній архів автора. Папка «Жигалко».
- Шамрай, А. (1927). *Українська література*. Державне видавництво України.
- Шмигельський, А. (1924, 25 травня). Літвечірка в клубі Робземліс. *Більшовик*, 114.

REFERENCES

- Bazhan, O. (2017). Istoryko-culturna spadsychna u fohdah haluzewogo arhiwu SBU. Kyiv. [in Ukrainian]. P. 22.
- Burbela, V. A. (1990). Zhyhalko Serhii Yosypovych. In I. O. Dzeverin (Ed.), *Ukrainska Literaturna Entsyklopediia* [Ukrainian Literary Encyclopedia] (Vol. 2: D-K; pp. 192–206). Holovna redaktsiia Ukrainskoi Radianskoï Entsyklopedii imeni M. P. Bazhana [in Ukrainian].
- Halchenko, S. (2018). Kryvava ofira Hryhoriiia Kosynky (peredmovva) [Bloody Offer of Hryhorii Kosynka (Foreword)]. In S. Halchenko (Comp.), *Hryhorii Kosynka* (pp. 3–26). Folio [in Ukrainian].
- Hrunt, A. (1927). Robitnycho-selianska tematyka vyskochyla z polia zoru avtora [The Workers' and Peasants' Theme Jumped Out of the Author's Field of Vision]. *Molodniak*, 8, 88–92 [in Ukrainian].
- Humenna, D. (n.d.). *Dar Evtodei. Kyivski kruchi* [The Gift of Eutodeia. Kiev Cliffs] (Pt. 1). UkrLib. Biblioteka ukrainskoï literatury. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14293> [in Ukrainian].
- Ivchenko, M. (1925, 24 travnia). Dysput [Dispute]. In *Shliakhy rozvytku suchasnoi literatury* [Ways of Development of Modern Literature] (pp. 71, 72–75). Kultkomisiia mistskommu UAN [in Ukrainian].
- Kosiachenko, H. (1927). Yedynyi postril [A Single Shot]. *Literaturna hazeta*, 7, pp. 3–4 [in Ukrainian].
- Kovalenko, B. (1924). V Harti [In Garth]. *Bilshovyk*, 266, 22 [in Ukrainian].

- Kovalenko, B. (1925). Literaturnyi Kyiv [Literary Kyiv]. *Kyiv-Hart*, 1, 148 [in Ukrainian].
- Kryminalna sprava H. Strilets-Kosynky. Vtikachi (Begletsy) [Criminal Case of G. Strilets-Kosynka. Runaways]. (n.d.). (Fund 65, Inventory 1, File S-4468). Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Kryminalna sprava Zhyhalka S. Y. [Criminal Case Zhyhalka S. Y.]. (1935). (Fund 263, Inventory 1, File 50008). Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Lenska, S. V. (2015). *Ukrainska mala proza 1920–1960-kh rokov: ideino-tematychni dominanty, zhanrovi modeli i stylovi stratehii* [Ukrainian Short Prose of the 1920s – 1960s: Ideological and Thematic Dominants, Genre Models and Stylistic Strategies] [Doctoral Dissertation]. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Mezhenko, Yu. (1925, May 25). Dysput [Dispute]. In *Shliakhy rozvytku suchasnoi literatury* [Ways of Development of Modern Literature] (pp. 6–15). Kultkomisiia mist'skomu UAN [in Ukrainian].
- Pivtoradni, V. (1971). Lavy moria [Sea Lava]. In V. Pivtoradni (Comp.), *Chornozem pidivisia* [Chernozem Rose] (pp. 3–19). Molod [in Ukrainian].
- Ryl'skyi, M. (1925, May 24). Dysput [Dispute]. In *Shliakhy rozvytku suchasnoi literatury* [Ways of Development of Modern Literature] (pp. 78–79). Kultkomisiia mist'skomu UAN [in Ukrainian].
- Shamrai, A. (1927). *Ukrainska literatura* [Ukrainian Literature]. Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Shmyhelskyi, A. (1924, May 24). Litvechirka v klubi Robzemlis [Litvechirka in the Robzemlis Club]. *Bilshovyk*, 114 [in Ukrainian].
- Sobachko, O. (2009). Vstanovlennia monopolii partiinoi krytyky v literaturi v 1927–1932 rokakh [Establishing a Monopoly on Party Criticism in Literature in 1927–1932]. *Scientific notes Kuras Institute of Political and Ethnic Studies*, 43, 227–228 [in Ukrainian].
- Strilko-Tiutiun, V. V. (2017). *Hrona ukrainskykh povstan. Antybilshovytskyi sprotyv na Boryspilshchyni v 1917–1932 rokakh* [Bunches of Ukrainian Uprisings. Anti-Bolshevik Resistance in the Boryspil Region in 1917–1932]. Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].
- Strilko-Tiutiun, V. V. (2019). *Khram ukrainstva. Istoriiia Boryspil'skoi Ukrainskoi himnazii imeni Pavla Chubynskoho* [Temple of Ukrainians. History of Boryspil Ukrainian Gymnasium named after Pavlo Chubynsky]. Ruta [in Ukrainian].
- Synhalevych, M. (1924, May 10). V Kyiv-Harti [In Kyiv-Gart]. *Bilshovyk*, 105 [in Ukrainian].
- Tyshchenko, A. (2019). *Spohady Anatoliia Tyshchenka pro Serhiia Zhyhalka, zapysani M. Skorykom* [Memoirs of Anatoliy Tyshchenko About Serhiy Zhyhalko, Recorded by M. Skoryk]. Domashnii arkhiv avtora. Papka «Zhyhalko» [Author's Home Archive. Zhigalko Folder] [in Ukrainian].
- Zhyhalko, S. (1924, March 23). Maty. (Noveleta) [Have. (Novelette)]. *Literatura, nauka, mystetstvo*, 12, p. 3 [in Ukrainian].
- Zhyhalko, S. (1925a). Dysput [Dispute]. In *Shliakhy rozvytku suchasnoi literatury* [Ways of Development of Modern Literature] (pp. 76–78). Kultkomisiia mist'skomu UAN [in Ukrainian].

Zhyhalko, S. (1925b). Zhovten [October]. *Hart*, 1, 77–79 [in Ukrainian].

Zhyhalko, S. (1925c). Rankovi rosy [Morning Dew]. *Hart*, 1, 8–16 [in Ukrainian].

Zhyhalko, S. (1927a). Slid zaiachyi [It should be Hare]. *Vsesvit*, 1–3, 2–5 [in Ukrainian].

Zhyhalko, S. (1927b). Uvirvani holos [Intruding Voice]. *Literaturna hazeta*, 8, p. 3 [in Ukrainian].